

П.А. Нәжімов*

Филология ғылымдарының докторы, профессор, Қарақалпақ гуманитарлық ғылыми-зерттеу институты, Нөкіс, Қарақалпақстан

*Корреспондент авторы: nperdebay@mail.ru

ҚАРАҚАЛПАҚ ТІЛІНДЕГІ АФФИКСТЕР

Түйін

Бұл мақалада қарақалпақ тіліндегі аффикстердің функционалдық жіктелуі басқа түркі және әлем тілдерімен салыстырмалы лингвистикалық талдау негізінде зерттеледі. Зерттеу аффикстерді жіктеудің эволюциясын талдайды: дәстүрлі екіжақты бөліністен (сөзжасамдық және сөзтүрлендіруші) тұлғажасамдық аффикстерді де қамтитын күрделі модельдерге дейінгі дамуын қарастырады. В.М. Жирмунский, А.М. Пешковский және Н.А. Баскаковтың негізгі ғылыми еңбектерін талдай отырып, мақала аффикстік морфемалар төңірегіндегі күрделіліктер мен жалғасып келе жатқан пікірталастарды көрсетеді. Ол үш негізгі функционалдық түрді анықтайды: сөзжасамдық, тұлғажасамдық және сөз түрлендіруші аффикстер. Әрбір түр оның морфологиялық рөлі, синтаксистік маңызы және тіл немесе сөйлеу жүйесіндегі орны тұрғысынан қарастырылады. Қарақалпақ тілі деректері аффикс санаттарының арасындағы шекараның анық еместігін көрсетіп, көпфункционалы морфемаларды қамтитын жетілдірілген жіктеу қажеттігін айқындайды. Зерттеу нәтижелері түркі морфологиясын терең түсінуге ықпал етіп, жалпы тіл білімінде типологиялық және теориялық зерттеулердің жаңа бағыттарын ашады.

Кілттік сөздер: қарақалпақ тілі, аффикс, морфология, сөзжасам, сөз түрлендіру, тұлғажасам, түркі тілдері.

Кіріспе

Түркі тілдерінде, тіпті жалпы тіл білімінде де қосымшалардың жіктелуі бүгінгі күнге дейін даулы мәселелердің бірі болып қалуда. Сондықтан оларды жіктеу мәселесіне арнайы тоқталып, тиісті ұсыныстар беру орынды.

1930-1940 жылдары грамматикалық тұлғаларды ажырату туралы ілім қалыптасты. Л.В. Щерба мен В.В. Виноградов аффикстерді үш топқа бөлді: сөзжасамдық, формалық және флексивті. Алайда, аффикстік морфемалардың бұл ұсынылған жіктелуі мәселені толығымен шеше алмады.

Морфемалардың түрлерін анықтаудағы екінші қадам 1960 жылы ұйымдастырылған Ленинград конференциясы болды. Онда В.М. Жирмунский «Сөз шекарасы туралы» атты баяндама жасады. Бұл баяндамада тұлғажасам сөз құрамындағы ерекше морфологиялық құбылыс ретінде сөзжасам мен сөз түрлендірудің аралығында орналасатыны мойындалды. Баяндамашы тұлғажасамның тек флексивті тілдерге ғана емес, сонымен қатар басқа морфологиялық типтегі тілдерге де тән екенін атап өтті [1]. «В.М. Жирмунскийдің еңбегі сөздердің құрылымында сөзжасам мен сөз түрлендірудің аралық позициясын алатын тұлғажасамды сипаттауында жатыр. Бұл ерекшелік тек орыс және флексивті тілдерге ғана емес, басқа морфологиялық типтегі тілдерге де тән» [2]. Тек түркі тілдерінде ғана емес, басқа тілдерде де бұл мәселеге қатысты ұзақ уақыт бойы даулы пікірлер айтылып келеді. Алайда, бұл мәселе әлі күнге дейін ғылыми шешімін тапқан жоқ. ...» бір жағынан сөзжасам мен флексияның, екінші жағынан сөзжасамның арақатынасын зерттеу өзекті мәселелердің бірі болып табылады» [3]. Дәстүрлі тіл білімінде синтетикалық сөздердің екі формасы ажыратылады: септік бойынша септелу, ал үндіеуропа тілдерінде сын есімдердің жынысқа байланысты өзгеруі флексияға жатқызылады, ал қалған барлық формалар сөзжасам болып саналады. Осыған байланысты аффикстер де екі топқа бөлінеді: түрлендіруші аффикстер (флексиялар) және сөз тудырушы аффикстер («негіз жасаушылар», «тақырып қалыптастырушылар»).

Бұл классификация XIX ғасырдың бірінші жартысынан бастап біздің заманымызға дейін сақталып келеді. Осы уақыт аралығында тек кейбір терминологиялық өзгерістер орын алған. Мәселен, «сөзжасамдық» терминімен қатар «лексема» (И.И. Мешанинов, А.П. Поцелуевский, А.Н. Кононов) сияқты терминдер қолданысқа енген. Сол сияқты «сөз түрлендіруші» терминіне қоса «форма жасаушы», «сөздің формалық бөліктері», «синтаксема» (И.И. Мешанинов, А.П. Поцелуевский, А.Н. Кононов) терминдері де пайдаланылған. Мысалы, М.П. Мелиоранский, В.В. Радлов, А.И. Томсон, Ф.Ф. Фортунатов, В.А. Богородицкий, А.М. Пешковский, В.В. Виноградов, А.П. Поцелуевский, Н.К. Дмитриев, Е.В. Севортян, А.А. Реформатский, Е.И. Убрятова, Е.Б. Агаян, А. Махмудов сияқты ғалымдар жоғарыда аталғандай, қосымшаларды қызметіне қарай екі түрге бөледі. Мұндай жіктеу дәстүрі түркі тілдеріне арналған еңбектерде жақын уақытқа дейін сақталып келді [4].

Қосымшаларды сөз тудырушы және түрлендіруші деп жіктейтін ғалымдар, әдетте, бір жағынан, жаңа мағыналы сөз жасайтын қосымшаларды, екінші жағынан, сан, тәуелдік, жақ-сан (етістіктерде) мағыналарын білдіретін қосымшаларды қарастырады. Бұлардың қай-қайсысынан да ерекшеленетін кішірейту, еркелету формалары, сын есімнің салыстырмалы шырайын жасайтын қосымшалар, есімше, қимыл есім, көсемше, болымсыздық, рай, шақ, етіс жасайтын қосымшалар кейде сөз тудырушы, кейде түрлендіруші ретінде жіктеледі. Алайда, сөз тұлғалары мен оларға қатысты қосымшаларды тек екі топқа бөлудің кейінгі тәсілі ғалымдарды қанағаттандырмады. Бұл жерде А.М. Пешковскийдің мына пікірін еске түсіру орынды: ««Сөз түрлендіру» және «сөзжасам» ұғымдарын дәстүрлі түрде түсінгенде мынадай қисынсыздық туындайды: мәселен, француз тілінде *parle* және *parlais* әртүрлі мағынадағы бір сөз ретінде қарастырылса, орыс тілінде «говорю» және «говорил» әртүрлі сөздер ретінде қарастырылады. Ал «сөзжасам» мен «сөз түрлендіру» формаларын ішкі тұрғыдан, яғни синтаксистік және синтаксистік емес формалар деп түсінсек, одан да үлкен қиындық туады. Олардың арасына шекара қою оңай емес және ғалымдар көптеген формалардың синтаксистік не синтаксистік емес екендігі жайлы әлі де пікірталас жүргізуде» [5].

Л.В. Щерба сөз тудырушы немесе түрлендіруші аффикстерге ұқсамайтын аффикстерді түрлендіруші аффикстермен бірге бір топқа біріктіреді. Ол бұл топты сөз тудырушы аффикстерден бөліп алып, оларды «форма құраушы аффикстер» деп атайды [6]. Кейіннен бұл термин кеңінен қолданысқа енді. Н.М. Шанский сөзжасамдық және формажасамдық аффикстерден басқа үшінші түрдегі аффикстердің бар екенін көрсетеді. Ол бұл санатқа сөзжасамдық және формажасамдық қасиеттерге ие синкреттік аффикстерді жатқызады. «Барлық аффикстер көмекші морфема ретінде қызмет етуіне, мағыналы сөздер құрауына, сөз тудырушы құрал ретінде қолданылуына немесе сөзжасамдық және формажасамдық мағыналарды білдіретін тұлғалар болуына қарай сөз тудырушы, форма құраушы және синкретті, сөз-форма құраушы болып жіктеледі» [7].

Н.А. Баскаков қарақалпақ грамматикасы туралы еңбегінде түркі тілдерінің тіл мамандары жасаған жіктемесімен толықтай дерлік келісіп, оны одан әрі жетілдіреді. Мысалы, ол морфологиядағы сөзжасам жүйесі мен сөз түрлену жүйесін бір-бірінен ажыратады.

Автордың пікірінше, сөзжасам жүйесі, біріншіден, лексикалық сөзжасамдық элементтерді қамтиды: а) түбір сөз формативтері; ә) лексикалық мағынаны өзгертетін кішірейткіш және еркелету жұрнақтары, етістіктің етіс және рай жұрнақтары, сын есімнің шырай жұрнақтары, екіншіден, грамматикалық (немесе функционалды-грамматикалық) сөзжасамдық элементтер. Функционалды-грамматикалық сөзжасамдар өз кезегінде: а) заттық; ә) анықтауыштық-айқындауыштық; б) анықтауыштық-пысықтауыштық формаларға бөлінеді. Мысалы, есім сөз тіркесіндегі зат есім формасына *-лақ* (*қыс-лақ*), *-лау* (*жай-лау*), *-лық/-лік* (*бай-лық, құл-дық*), *-шы/-лық/-ші-лік*, *-шаң-дық/-шең-дік*, *-лы-лық/-лі-лік*, *-сыз-дық/-сіз-дік*, *-лас-тық* сияқты жұрнақтар жатады. Автор бұл жұрнақтардың

кейбіреулерін сын есім мен үстеудің заттық формаларын жасайтын жұрнақтар қатарына да жатқызады. Мысалы, *-лық (жас-лық, бай-лық) және -шылық (тоқ-шы-лық)*.

Зат есім тіркесіндегі анықтауыштарды жасайтын жұрнақтар: *-шы/-ші (темір-ші [ұста]), -шыл/-шіл (епшіл [шебер]), -ғы/-гі (қы/-кі) (сыртқы, үстіңгі, жазғы [сыртқы, жоғарғы, жаздық]), -ікі (баланікі [баланың]), -дағы/-дегі, -дай (дала-дағы, үй-дегі, баладай) [далада, үйде, бала сияқты]*. Алайда, «-кі» жұрнағы үстеудің анықтауыштық-айқындауыштық формасын жасайтын, ал «-дай» жұрнағы зат есімдердің анықтауыштық-үстеулік формасын жасайтын қосымша ретінде де көрсетіледі. Бұл жұрнақтардың барлығын дерлік түркітанушылар сын есім тудырушы деп қарастырады. Ал *-да (күнде [күн сайын]), -ын/-ін (жазын [жазда], күзін [күзде]), -ларша (жасларша [жастар сияқты]), және -дай (түйедей [түйе сияқты])* жұрнақтары зат есімнің анықтауыш-үстеу формаларын жасау үшін қолданылады. Бұл жұрнақтар жалпы үстеу тудырушы жұрнақтар деп саналады (жатыс септігінің *-да* формасынан басқасы).

Етістіктен іс-қимыл атауын жасайтын субстантивті формалар (*-мақ, -ыс/-іс, -с, -у/-ү, -у*), есімшелерді жасайтын анықтауыш-айқындауыш формалары (*-ған, -ар, т.б.*), және көсемшелерді жасайтын анықтауыш-үстеу формалары (*-ып/-іп, -п, -ғанша/-генше, т.б.*) форма жасаушылар деп аталады.

Сөйтіп, грамматикалық формалардың үш тобы қалыптасады:

а) сөзжасамдық формалар – сөздердің семантикалық категорияларын білдіретін, яғни сөздердің лексикалық категориясын құрайтын және грамматикалық дерексіздендірудің бірінші дәрежесін көрсететін формалар;

б) функционалдық категориялар, яғни сөйлемде кездесетін сөздердің лексикалық таптарының грамматикалық формалары, тілдің сөздік қорының құрамдас бөлігі ретінде және алдыңғысына қарағанда екінші, жоғары грамматикалық абстракция дәрежесін білдіретін туынды формалар;

в) Сөйлемдегі сөздердің арасындағы қатынасты білдіретін грамматикалық формалар, яғни грамматикалық абстракцияның ең жоғарғы, үшінші дәрежесін көрсететін түрлену формалары.

Грамматикалық формалардың алғашқы екі тобы сөз таптарын жіктеуде белгілі бір сөз табына тән сөзжасамның лексикалық және грамматикалық жүйесін, формаларын құрайды.

Грамматикалық формалардың соңғы тобы флексивті жүйені құрайды және барлық сөз таптары мен олардың грамматикалық функционалдық формаларына ортақ болғандықтан, сөздерді сөз таптарына жіктеуде өлшем бола алмайды» [8].

Н.А. Баскаков аффикстердің ішкі бөлінісі бойынша қалыптасқан дәстүрлі ұғымдарды өзгертті.

Н.А. Баскаков ұсынған «функционалды-грамматикалық сөзжасам» терминін В.Г. Гузев қолдамайды. Ол «сөзжасамға мағыналы және көмекші сөздер тізбегінде сөйлеу сәтінде пайда болатын сөз формалары жатпайды. Керісінше, бұл формалар мағыналы сөздер арқылы берілетін байланыс пен қасиетті білдірудің құралы болып табылады» деп көрсетеді [9].

В.Г. Гузевтің пікірінше, сөзжасамды форма құраушы және форма өзгертуші деп екі түрге бөліп қарастырған жөн [10].

Қарақалпақ тілі грамматикасына қатысты кейінгі еңбектерде де аффикстер үш топқа жіктеледі: сөзжасамдық, формажасамдық (немесе тұлғажасамдық) және түрленімдік (немесе сөз өзгертуші, сөз түрлендіруші) [11]. «Қазіргі қарақалпақ тілі» (1974) және (1981) еңбектерінде қай аффикстердің формажасамдық екені нақты көрсетілмеген; алайда септік, тәуелдік, көптік және жақ аффикстері түрленімдік аффикстер қатарына жатқызылған.

«Қазіргі қарақалпақ әдеби тілінің грамматикасы» атты еңбекте формажасамдық аффикстерге зат есімнің субъективті бағалауыштық жұрнақтары, сын есім мен үстеудің шырай формалары, етістіктің шақ, рай және болымсыздық формалары, сондай-ақ тұйық етістік, есімше және көсемше формалары жатқызылған.

Түркі тілдеріндегі осы мәселеге қатысты жоғарыда аталған әдебиеттерді талдау аффикстерді жіктеуде әлі күнге дейін бірыңғай пікірдің қалыптаспағанын көрсетеді. Сөзжасамдық аффикстер бір сөз табынан екінші сөз табын жасау үшін қызмет етеді делінгенімен, түркі тілдерінің көптеген грамматикаларында бір сөз табының ішінде сөз жасалуы да сөзжасам деп танылады. Кейбір дереккөздерде формажасамдық аффикстер мүлдем аталмайды, ал қандай көрсеткіштерді формажасамдық аффикстер қатарына жатқызу керектігі жөнінде ортақ пікір жоқ. Түрленімдік аффикстер туралы да дәл осыны айтуға болады.

Н.А. Баскаков морфологиядағы сөзжасам және сөз түрлендіру жүйелерін ажыратады, мұнда аффикстер негізгі рөл атқарады. Сондықтан, аффикстерді осы жүйелердегі қызметіне қарай екі санатқа бөлу орынды: сөзжасамдық (форма құраушы) және реляциялық (түрлендіруші) аффикстер.

Сонымен қатар, аффикстерді сипаттамаларына қарай жіктегенде, олардың қайсысы тіл жүйесіне, ал қайсысы сөйлеуге жататынын анықтау маңызды. «Егер тіл қарым-қатынас процесіне материал берсе, сөйлеу сол материалды мағынаға айналдырады. Демек, тілді қоғамдағы қарым-қатынастың жалпы әлеуетті құралы деп сипаттауға болады, ал сөйлеу – тілді тікелей қолдану және іске асыру. Басқаша айтқанда, тіл – бір-бірімен әлі тікелей байланыспаған сөздік және грамматикалық құралдар мен ережелердің жиынтығы. Сөздердің толық қалыптасуы, яғни қажетті грамматикалық формаға енуі және сөйлемдердің құрылуы тек сөйлеуде ғана жүзеге асады. Сөйлеу нақты қарым-қатынас процесінде пайда болады және жадта сақталмайды...

Деривациялық аффикстерді тіл бірліктері ретінде, ал реляциялық аффикстерді сөйлеу бірліктері ретінде қарастыруға болады. Деривациялық аффикстер өз кезегінде сөзжасамдық және формажасамдық болып бөлінсе, реляциялық аффикстер сөзөзгертуші және формаөзгертуші элементтер ретінде жіктеледі.

Сөз және тұлға құраушылар сөйлеушінің жадында дайын тіл бірліктері ретінде сақталады. Керісінше, сөз және форма түрлендіргіштері тек сөйлеу барысында ғана қолданылып, мәнмәтіннен тыс өз формаларын сақтамайды. Сондықтан сөз және тұлға жасаушылар лексикалық сипатқа ие болса, ал сөз және тұлға өзгерткіштер синтаксистік қызмет атқарады.

Сөзжасамдық жұрнақтар жалғанған түбірдің лексикалық мағынасын түбегейлі өзгертіп, мүлдем жаңа сөз тармағын жасайды. Ал тұлға жасаушы жұрнақтар оған ұқсастық, салыстыру, иелік ету немесе иелік етпеу сияқты қосымша мағыналар үстейді. Сөз түрлендіруші жұрнақтар сөз тіркесі немесе сөйлем құрамындағы сөздер арасында синтаксистік қатынас орнатады, ал форма түрлендіруші жұрнақтар өздері мұндай байланыс жасамаса да, синтаксистік байланысқа дайындау барысында сөз тұлғаларын өзгертеті.

Туынды жұрнақтар лексикалық түбірлерге жалғанып, мағынасы түбірмен байланысты болғанымен, жаңа мағыналы сөз құрайды. Сөз тудырушы жұрнақтардың түбірге жалғануы мен оған тәуелділігі жағынан басқа жұрнақтардан айтарлықтай айырмашылығы жоқ.

Туынды жұрнақ сөз немесе оның түбірі сияқты лексикалық типтегі мағынаны білдіреді, бірақ оның мағынасы әдетте жалпылама болады. Туынды жұрнақтардың көмегімен жасалған бірліктер, әдетте, белгілерді, заттарды, құбылыстарды, үдерістерді және т.б. жалпылайды.

Туынды жұрнақтармен жасалған сөздер сапаны, затты, оқиғаны, үдерісті және т.б. жалпылайды.

Сөзжасамдық жұрнақтар сөзді бір сөз табынан екінші сөз табына айналдыра алады. Мысалы, *көктем*, *қыс* – зат есім болса, *көктемгі*, *қысқы* – сын есім болады.

Қорыта келгенде, тілдегі сөзжасамдық жұрнақтар бір сөз табынан екінші сөз табын жасауға қызмет етеді.

Формажасамдық жұрнақтар түбір сөздің лексикалық мағынасына қосымша мән үстейді. Мысалы, *қап – қапшық, көрпе – көрпеше* сияқты сөздерде кішірейту мағынасын білдіреді. Ал ағайын, жеңгежан деген сөздерде құрметтеу мағынасын береді.

Екіншіден, лексика-грамматикалық ерекшеліктері бар жұрнақтар түбір білдіретін лексикалық мағынаға модальдық реңк қосады.

Мыналар формажасамдық жұрнақтар болып саналады:

1. Зат есімдердегі кішірейту, еркелету формалары, сондай-ақ көптік жалғауы -*лар*, формажасамдық жұрнақ ретінде қарастырылуы тиіс. Себебі олар сөз тіркесіндегі немесе сөйлемдегі сөздер арасында синтаксистік байланыс орнатуға қызмет етпейді.

2. Сын есімдерде салыстырмалы шырай формалары: *-лау/-леу, -рақ/-рек*;

3. Сан есімдерде жинақтық және реттік сан түрлері: алтау (алты), жетеу (жеті), оныншы, бесінші, т.б.;

4. Етістіктерде болымсыздық форма, етістік негіздерінен туынды етістік жасайтын жұрнақтар, етістіктердің дәрежелік формалары, түр категорияларына қатысты формалар;

5. Үстеуде салыстырмалы шырай формалары.

Инфлексивті аффикстер әдетте сөздің сөйлемдегі басқа сөздермен қарым-қатынасы мен байланысын анықтайды. «Грамматикалық формалардың соңғы тобы – (флексивті аффикстер – Н.П.) флексия жүйесін құрайды және барлық сөз таптары мен олардың функционалдық формаларына ортақ болғандықтан, оларды сөздерді сөз таптарына жіктеу критерийі ретінде қолдануға болмайды». Бұл – флексивті аффикстердің негізгі қызметі. Аффикстің бұл түрі сөздің лексикалық мағынасына әсер етпейді. Қарақалпақ тілінде (басқа да түркі тілдеріндегідей) сөз түрлендіруші аффикстері жоқ сөздер де, ондай аффикстері бар сөздер сияқты, грамматикалық бірлік құрап, сөйлем мүшесі қызметін атқара алады. Мұндай жағдайда сөз түрлендіруші аффикстер қажет емес. Сөз түрлендіруші аффикстер түбірге синтаксистік құрылымның талабына сай жалғанады немесе сөз басқа сөздермен аффикссіз байланыса алады. Сондықтан сөз түрлендіруші аффикстерді сөздің тұрақты бөлшегі деп қарастыруға болмайды. Сөз түрлендіруші қосымшаны жалғау немесе түсіріп қалдыру сөз түбірін де, оның жалпы мағынасын да өзгертпейді. Бұл қосымшалар сөздерді сөйлеу талабына бейімдеу қажеттілігіне байланысты «түрлендіруші» деп аталады.

Демек, сөйлемдегі сөздер арасындағы синтаксистік қатынасты білдіретін түрлендіруші жұрнақтарға мыналар жатады: 1. Тәуелдік жалғаулары; 2. Септік жалғаулары; 3. Жақ-сан (предикативтік) жұрнақтары.

Форма өзгерткіш аффикстер сөздердің лексикалық мағынасына әсер етпейді және сөздер арасында синтаксистік байланыс орнатпайды. Дегенмен, олар сөздерді синтаксистік қатынасқа дайындау үшін олардың формаларын өзгертеді. Төмендегілер форма өзгертетін аффикстерге жатады:

1. Етістіктердің рай және шақ формалары сөздің сөйлемде баяндауыш қызметін атқаруға дайын екенін білдіреді.

2. Етістіктің тұйық етіс формалары сөзді зат есім тәрізді қызмет атқаруға дайындайды. Бұл қосымшалар жалғанған сөздің бастауыш немесе толықтауыш ретінде қолданылуына мүмкіндік береді.

3. Көсемше аффикстері жалғанған сөзді пысықтауыш қызметін атқаруға дайындайды.

4. Есімше аффикстері етістік формасын анықтауыш (сын есім немесе анықтауыш элемент) қызметін атқару үшін өзгертеді.

Қорытынды

Сонымен, қарақалпақ тіліндегі сөзжасам жүйесі туралы жүргізілген зерттеулерді қорытындылай келе, болашақ зерттеулерге жаңа көкжиектер ашатын бірқатар негізгі тұжырымдарды атап өтуге болады.

Біріншіден, сөздердің морфологиялық құрылымы мен сөзжасам үдерістерін талдау каракалпак тіліне тән және жалпы түркі тілдері туралы түсінігімізді айтарлықтай байыта алатын нақты тетіктерді анықтауға мүмкіндік берді.

Екіншіден, түбір мен қосымшалардың өзара әрекеттесуі туралы алынған деректер тіл аралық салыстыру және типологиялық зерттеулер үшін мүмкіндіктер ұсынады. Бұл тарихи және қазіргі заманғы лингвистикалық талдау үшін пайдалы болып табылады.

Үшіншіден, болашақ зерттеулер әлеуметтік және мәдени контекстердің сөзжасам үдерісіне ықпалын зерделей алады. Бұл өз кезегінде жаһандану жағдайындағы тіл серпінін тереңірек ұғынуға мүмкіндік береді.

Бұл қорытындылар атқарылған жұмыстың маңыздылығын айқындап қана қоймай, келешек ғылыми зерттеулерге де негіз қалайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Hippiisley A., Stump G. (eds.). The Cambridge Handbook of Morphology. – Cambridge : Cambridge University Press, 2017. – 900 p.
2. Сергеев В. И. Морфология чувашского языка: Словоизменение, формоизменение и формообразование. – Чебоксары, 2017. – Б. 76.
3. Современный кыргызский язык: фонетика, лексикология, морфология, синтаксис. – Бишкек : Издательство Кыргызского национального университета, 2015. – 420 с.
4. Németh M. Związła gramatyka języka zachodniokaraïmskiego. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011. – 186 s.
5. Антонова Е. С., Боброва С. В. Методика преподавания русского языка: учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Академия, 2015. – 304 с.
6. Виноградов В. В. Русский язык. – М.-Л., 1947. – Б. 36.
7. Wade T. A Comprehensive Russian Grammar. – 4th ed. – Malden, MA : Wiley-Blackwell, 2011. – 624 p.
8. Кукушкина О. В. Морфонология современного русского литературного языка: учебное пособие. – Москва : Флинта, Наука, 2016. – 272 с.
9. Johanson L., Csátó É. Á. (eds.). The Turkic Languages. – 2nd ed. – London ; New York : Routledge, 2021. – 720 p.
10. TurkLang 2015: Proceedings of the International Conference on Turkic Languages (Ankara, 2015). – Ankara : Hacettepe University Press, 2016. – 358 p.
11. Дәулетов А., Дәулетов М., Құдайбергенов М. Қазіргі каракалпак әдеби тілі: Морфемика, морфонология, сөз жасалу, морфология. – Нөкіс: Білім, 2010. – Б. 13-18.

Najimov Perdebay Aymanovich*

Doctor of Philological Sciences, Professor, Karakalpak Research Institute of Humanities, Nukus,
Karakalpakstan

*Corresponding Author's E-mail: nperdebay@mail.ru

AFFIXES IN KARAKALPAK LANGUAGE

Abstract

This article explores the functional classification of affixes in the Karakalpak language, drawing upon comparative linguistic analysis with other Turkic and world languages. The study investigates the evolution of affix categorization—from traditional binary divisions (derivational and inflectional) to more nuanced models incorporating form-building affixes. By analyzing key scholarly works, including those of V.M. Zhirmunsky, A.M. Peshkovsky, and N.A. Baskakov, the paper highlights the complexities and ongoing debates surrounding affixal morphemes. It identifies three major functional types: word-forming, form-building, and inflectional affixes. Each type is examined in terms of its morphological role, syntactic relevance, and place in either the language or speech system. The Karakalpak data further reveals blurred boundaries between affix categories, emphasizing the need for a refined classification that accommodates

multifunctional morphemes. The findings contribute to a deeper understanding of Turkic morphology and open new directions for typological and theoretical research in general linguistics.

Key words: Karakalpak language, affix, morphology, derivation, inflection, form-building, Turkic languages, syntax

П.А.Нажимов *

доктор филологических наук, профессор, Каракалпакский научно-исследовательский институт гуманитарных наук, Нукус, Каракалпакстан

***Автор для корреспонденции:** nperdebay@mail.ru

АФФИКСЫ НА КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается функциональная классификация аффиксов в каракалпакском языке на основе сравнительного лингвистического анализа с другими тюркскими и мировыми языками. В статье исследуется эволюция классификации аффиксов от традиционного бинарного деления (деривационного и флективного) до более конкретных моделей, включающих формообразующие аффиксы. Автор, анализируя основные научные труды В.М. Жирмунского, А.М. Пешковского, Н.А. Баскакова, говорит о трудностях и дискуссиях вокруг аффиксальных морфем. Он выделяет три основных функциональных типа: словообразовательные, формообразующие и словоизменяющие аффиксы. Каждый вид рассматривается с точки зрения его морфологической роли, синтаксических отношений и места в языке или речевой системе. В данных каракалпакского языка размыто различие между аффиксальными категориями, и становится очевидной необходимость создания классификации, адаптированной к многофункциональным морфемам. Выводы способствуют более глубокому пониманию тюркской морфологии и открывают новые направления в типологических и теоретических исследованиях в общем языкознании.

Ключевые слова: каракалпакский язык, аффикс, морфология, деривация, флексия, словообразование, тюркские языки, синтаксис

Нажімов Пердебай Айманович - Қарақалпақ гуманитарлық ғылыми-зерттеу институты профессоры, Филология ғылымдарының докторы, Нөкіс, Қарақалпақстан, Өзбекстан
E-mail: nperdebay@mail.ru

Нажимов Пердебай Айманович - профессор Каракалпакского научно-исследовательского института гуманитарных наук, доктор филологических наук, Нукус, Каракалпакстан, Узбекистан.
E-mail: nperdebay@mail.ru

Najimov Perdebay Aymanovich - Professor of Karakalpak Research Institute of Humanities, Doctor of Philological Sciences, Nukus, Karakalpakstan, Uzbekistan
E-mail: nperdebay@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-6788-4455>